ČASOPIS PRO MODERNÍ FILOLOGII 104, 2022, Č. 2, S. 265–281

Italská frazeologie a frazeografie na přelomu tisíciletí[1,2]

Zora Obstová (Praha)

ITALIAN PHRASEOLOGY AND PHRASEOGRAPHY AT THE TURN OF THE MILLENNIUM
The paper gives a brief overview of the most important phraseological studies and dictionaries published in Italy since the 1980s, when Italian phraseology took the first steps as an independent linguistic discipline. It deals with fundamental theoretical contributions and describes major dictionaries of idioms and proverbs published in the last 40 years. It points also to new trends in Italian phraseography and presents some interesting current projects based on new corpus methodologies.

KEYWORDS
Italian phraseology, dictionaries, idioms, proverbs, multiword expressions

KLÍČOVÁ SLOVA
italská frazeologie, slovníky, frazémy, přísloví, víceslovné lexémy

DOI
https://doi.org/10.14712/23366591.2022.2.7

1. ÚVODEM

Ustálená slovní spojení jsou neodmyslitelnou součástí každého přirozeného jazyka a pokusy tyto jednotky popsat a katalogizovat mají dlouhou historii. Frazeologie jako lingvistická disciplína však vznikla v době poměrně nedávné: její počátky se obvykle datují do prvního desetiletí dvacátého století a jako zakladatelská osobnost oboru bývá uváděn Charles Bally (1909; 1910)[3]. Po druhé světové válce se frazeologie rozvíjela zejména v bývalém Sovětském svazu (Vinogradov 1946, 1947), kde se orientovala „lexikologicky", zatímco v angloamerické lingvistice se v souvislosti s Chomského transformační generativní gramatikou vydala v dílech badatelů jako Chafe (1968) či Weinreich (1969) „gramatickým" směrem. Třetí, tzv. pragmatická orientace frazeologie, reprezentovaná autory jako Coulmas (1981) či Burger — Buhofer(ová) — Sialm (1982), se prosadila především v Německu a německojazyčné části Švýcarska (srov. Ďurčo, 1991). Během posledních čtyř desetiletí se výzkum ustálených slovních spojení, která pro svou obtížnou uchopitelnost stála dříve spíše na okraji zájmu

1 Tato práce vznikla za podpory projektu Cooperatio — Lingvistika.
2 Děkuji oběma anonymním recenzentům za pozornost, kterou čtení příspěvku věnovali, a za řadu cenných komentářů a připomínek.
3 Teorii volných a ustálených slovních spojení ovšem ještě před ním rozpracoval Jacobus van Ginneken (1907). Ve svém *Cours de linguistique générale* na frazeologickou problematiku upozorňuje také Ferdinand de Saussure.

OPEN ACCESS

badatelů, stal jednou z nejdynamičtěji se rozvíjejících jazykovědných disciplín. S nástupem korpusové lingvistiky se radikálně proměnila nejen metodologie frazeologického zkoumání, ale i jeho záběr: kromě tradičně studovaných idiomatických spojení, ustálených víceslovných lexémů s – většinou — nekompozicionálním významem, se pozornost badatelů obrátila i k celé řadě dalších „prefabrikovaných", statisticky prominentních textových útvarů, jako jsou např. kolokace či n-gramy. Toto nové, širší pojetí frazeologie tak má celou řadu styčných bodů s některými moderními lingvistickými směry, např. konstrukční gramatikou.

Ve většině románských zemí lze výraznější teoretický zájem o frazeologii jako samostatnou lingvistickou disciplínu pozorovat teprve od 80. let 20. století; chybějící klasifikace i popis frazémů románských jazyků do té doby značně ztěžovaly i jejich lexikografické zpracování.[4] Zatímco však zejména ve Francii, ale také ve Španělsku nabylo v uplynulých desetiletích frazeologické bádání systematičtějšího charakteru a vznikla zde i řada autoritativních přehledových děl (např. Corpas Pastor, 1996; González Rey, 2002), Itálie v tomto ohledu poněkud zaostává. Přesto se však v posledních letech objevují četné náznaky toho, že se tato oblast lingvistiky i na Apeninském poloostrově pomalu vymaňuje z područí tradičního filologického studia, osamostatňuje se a otevírá se novým obzorům a metodologiím.

V tomto příspěvku se pokusíme stručně zmapovat vývoj italské frazeologie a frazeografie ve druhé polovině 20. století a její současný stav. Stať je koncipována následovně: ve druhém oddílu stručně představíme nejdůležitější italské příspěvky k modernímu teoretickému uvažování o frazeologii, ve třetím oddílu se budeme zabývat novějšími slovníky frazémů a přísloví a zpracováním frazeologických jednotek ve výkladových slovnících. Závěrečný oddíl přináší krátkou informaci o současných frazeologických projektech, elektronických databázích a frazeologické asociaci Phrasis.

2. ITALSKÁ FRAZEOLOGIE OD 80. LET 20. STOLETÍ DO SOUČASNOSTI

Jak již bylo řečeno, frazeologie jako samostatná vědecká disciplína si v Itálii teprve hledá své místo na slunci: studium idiomatických spojení a paremií tu bylo a stále ještě do značné míry je v kompetenci filologů. Frazémy byly dosud vnímány především jako doklad bohatosti italštiny a zkoumány téměř výhradně v rámci literárních děl. Teoretický zájem o frazeologii je poměrně nedávného data, a jak konstatuje Giacomová) (Giacoma, 2012, s. 25), dal zatím vzniknout jen několika izolovaným příspěvkům, z nichž se dosud nevyvinula konzistentnější tradice. Na rozdíl od jiných jazyků (mezi něž patří zásluhou Františka Čermáka i čeština) tak italština dosud nedisponuje uceleným teoretickým popisem své frazeologie a většina frazeologických sbírek či slovníků, které nesou obvykle označení *dizionario dei modi di dire* (slovník

4 K situaci španělské frazeologie a frazeografie v 90. letech 20. století Martínez Marín (1991, s. 121) podotýká: „[…] un tratamiento objetivo y sistemático de la fraseología sigue siendo prácticamente imposible hoy por no haberse realizado los estudios descriptivos previos" ([…] objektivní a systematické zpracování frazeologie je dnes prakticky nemožné, neboť nebyly realizovány předchozí deskriptivní studie).

OPEN ACCESS

rčení)[5] a jsou v Itálii velmi oblíbené, postrádá jasně definovaný metodologický rámec (srov. níže odd. 3).

Je však třeba zdůraznit, že v Itálii se na rozdíl od jiných jazykových prostředí, například toho ruského či německého, více prosadila frazeologie ve svém širším pojetí tak, jak ji ve svých pracích chápe De Mauro (např. 2008, s. 115–120). Předmětem studia takto široce pojaté disciplíny jsou všechny kombinace slov či lexikálních morfémů, v nichž dochází k sémantické a/nebo strukturní integraci jednotlivých komponentů tak, že vzniká nový lexém, jehož význam není jen pouhou sumou jeho složek. Pojem *parola* (popř. *espressione* či *locuzione*) *polirematica*[6] tedy zahrnuje nejen víceslovné výrazy s idiomatickým významem, ale také víceslovné termíny, analytické predikáty či to, co Čermák v češtině nazývá gramatickými frazémy (např. víceslovné předložky). Takových víceslovných výrazů je v italštině velké množství; slovník GRADIT (De Mauro, 1999/2007)[7] s celkovým počtem 360 000 hesel jich obsahuje zhruba 130 000 (srov. De Mauro, 1999a, s. XV). De Mauro (1999b, s. 1177) k tomu podotýká, že v románských jazycích je tvoření víceslovných jednotek funkčním ekvivalentem kompozice (zejména vytváření substantivních a slovesných kompozit), produktivní v jiných jazycích[8].

2.1 ITALSKÉ FRAZÉMY V TEORETICKÉ REFLEXI

Jedním z prvních příspěvků pokoušejících se o teoretické uchopení italských frazémů jakožto ustálených spojení s nekompozičním významem je monografie Simonetty Vietriové) *Lessico e sintassi delle espressioni idiomatiche. Una tipologia tassonomica dell'italiano* (Vietri, 1985). Autorka zde zkoumá frazémy ze syntakticko-lexikálního hlediska v rámci lexikogramatického[9] projektu *Lessico Grammatica della Lingua Italiana* (*L.G.L.I.*): na korpusu 3000 verbálních frazémů s tranzitivními slovesy se pokouší zjistit, nakolik tato ustálená spojení umožňují lexikální a syntaktické variace, aniž by ztratila svůj idiomatický význam. Autorka dochází k závěru, že ustrnulost analyzovaných frazémů je mnohem menší, než se obecně předpokládá, a že tedy lze mezi volnými spojeními slov a ustálenými frazeologickými jednotkami předpokládat kontinuální přechod.

5 Absence systematičtějších frazeologických studií se projevuje i v terminologické neustálenosti, srov. také níže pozn. 4 a 8.

6 Kromě pojmu *(parola) polirematica*, raženého De Maurem (např. 1999/2007) a Vogherovou (Voghera, 2004), se můžeme setkat i s dalšími termíny: *lessema complesso* (De Mauro — Voghera, 1996), *parola complessa* (Simone, 2008), *parola sintagmatica* (Masini, 2007), *unità lessicale superiore* (Dardano, 1978).

7 Ke zpracování *polirematiche* v tomuto slovníku viz níže, odd. 3.3.

8 Srov. např. *mal di testa* × něm. *Kopfschmerzen* (bolest(i) hlavy). K tomu podotýkáme, že tvoření *polirematiche* může být také funkčním ekvivalentem derivace (např. v češtině), zejména u sloves (*tirare fuori — vytáhnout*; *fare una passeggiata — projít se*; srov. Obstová, 2020a, s. 499).

9 Lexikogramatická metodologie (fr. Lexique-Grammaire), kterou vypracoval Maurice Gross (1934–2001), vychází z přesvědčení, že studium gramatiky jakožto pravidelného systému nelze oddělovat od studia lexika, obvykle považovaného za zdroj nepravidelností. Hlavní výsledky práce laboratoře *LADL* (*Laboratoire d'automatique documentaire et linguistique* při univerzitě Paris VII), v níž Gross svůj program realizoval, shrnuje Lamiroyová (Lamiroy, 1998).

OPEN ACCESS

Existenci kontinua mezi idiomatickými a neidiomatickými konstrukcemi a skutečnost, že sémantická opacita i syntaktické a lexikální restrikce mají škálovitý charakter, Vietriová znovu podrobně ilustruje na korpusu dat získaných z webu v monografii *Idiomatic Constructions in Italian* (Vietri, 2014), dalším významném příspěvku k lexikogramatickému bádání. V samostatných kapitolách analyzuje a dokládá na příkladech mnohdy zpochybňované možnosti transformací frazémů jako např. pasivizaci, nominalizaci či modifikaci a věnuje se i konstrukcím s kategoriálními slovesy. Ve zvláštním oddílu se zabývá také frazémy z hlediska počítačového zpracování přirozeného jazyka, zejména korpusovými procesory NooJ a Unitex, založenými na lexikogramatické metodologii.

V roce 1996 vyšla rozsáhlá studie Federiky Casadeiové *Metafore ed espressioni idiomatiche* (Casadei, 1996), v níž autorka analyzuje zhruba 3 000 verbálních frazémů ze sémantického hlediska, prizmatem kognitivních studií o metafoře. Casadeiová ukazuje, že význam naprosté většiny frazémů lze odvodit z pojmových metafor, které popsali Lakoff a Johnson (1980, česky 2002/2014), a podotýká, že „i v sémantice frazémů lze nalézt pravidelnost a motivovanost, díky nimž tyto výrazy nejsou anomální, neuspořádané a izolované od normálního fungování jazyka[10] (Casadei, 1996, s. 26). Přiřazení jednotlivých idiomatických spojení ke konceptuálním metaforám umožnuje autorce uspořádat dosud roztříštěný a na první pohled nespojitý frazeologický materiál do jasně definovaných kategorií a odkrýt síť vzájemných systémových vztahů mezi různými frazémy.

Ke studiu víceslovných lexikálních jednotek obecně (*polirematiche*, viz výše) významným způsobem přispěli také již zmínění De Mauro a Vogherová (Voghera, 2004, s. 56–69); frazémům se však tito autoři věnují jen okrajově.

3. FRAZÉMY V SOUČASNÉ ITALSKÉ LEXIKOGRAFII[11]

3.1 ITALSKÉ SLOVNÍKY *MODI DI DIRE*[12] DRUHÉ POLOVINY 20. STOLETÍ[13]

Italština je frazeologicky velmi bohatý jazyk: velká rozmanitost italských frazémů má původ zejména v dialektech, v nichž po staletí probíhala každodenní komunikace

10 "[…] anche nella semantica delle EI sono individuabili regolarità e motivazioni che rendono queste espressioni non anomale, non disordinate e non isolate dal normale funzionamento della lingua."

11 Většina zde popsaných slovníků je čtenářům k dispozici v českých knihovnách (zejména v Národní knihovně a knihovně FFUK). Zásadním dílem, které v našich knihovnách dosud nenajdeme, je slovník Luratiho (Lurati, 2001), jenž je však — mimo Itálii — dostupný např. v mnichovské Bayerische Staatsbibliothek.

12 Výraz *modo di dire* je v italštině většinou chápán jako zastřešující pojem pro různé typy frazémů. V podobném významu se užívá i termínu *espressione/locuzione idiomatica*. V praxi se jím ovšem často označují především frazémy kolokační (zejména ty slovesné), a nikoli např. přísloví. V tomto významu tedy přibližně odpovídá českému pojmu rčení.

13 Nejvýznamnější slovníky tohoto období podrobně analyzuje Emmiová (Emmi, 2009). Jde o tato díla: Lapucci (1969), Radicchi (1985), Pittàno (1992), Quartu (1993), Turrini — Alberti — Santullo — Zanchi (1995), Sorge (1997), Craici (2001), Lurati (2001).

OPEN ACCESS

naprosté většiny obyvatel Apeninského poloostrova, zatímco literární italština, založená na toskánském dialektu, byla vyhrazena pouze hrstce vzdělanců. To je možná jeden z důvodů, proč v italských knihovnách nalezneme nepřeberné množství nejrůznějších sbírek rčení a přísloví, zejména nářečních[14], přesto však italské lexikologické a lexikografické studie frazeologické slovníky (na rozdíl třeba od slovníků etymologických či synonymických) obvykle nezmiňují: tento nedostatek pozornosti podle Emmiové (Emmi, 2009, s. 686) svědčí o tom, jak malý význam byl frazeologii v italské lingvistice ještě donedávna přikládán. Četné sbírky frazémů, které v Itálii vycházely zhruba do 60. let 20. století, jsou různě zaměřené a různě obsáhlé, nemají však ambici zachytit kompletní repertoár italských (ani dialektálních) *modi di dire* a doprovodit ho teoretickou reflexí.

První dílo, které se o ucelenější popis italské frazeologie pokusilo, byl slovník Carla Lapucciho *Per modo di dire. Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, vydaný v roce 1969. Tento slovník obsahuje zhruba 2500 frazémů a je uveden obsáhlou předmluvou: autor se v ní snaží odlišit *modi di dire* (rčení), která se vztahují k určité modelové situaci či události a lze je přizpůsobovat potřebám větné struktury, od jiných ustálených víceslovných jednotek, zejména „neměnných" přísloví, jež mají často funkci dodatku nesoucího nějaké morální ponaučení, a od tzv. *frasi fatte* (přibližně: klišé), které na rozdíl od *modi di dire* vztah k žádné konkrétní modelové situaci nemají (Lapucci, 1969, s. VIII). Dochází však k závěru, že hranice mezi frazeologickými jednotkami je „tak trochu jako hranice mezi pravdou a omylem: je všechno jen ne přesně definovatelná"[15]. Slovník neobsahuje zmíněná klišé (*frasi fatte*) ani přirovnání, nejsou v něm ani frazémy zastaralé či nářeční. Přísloví jsou zahrnuta jen v případě, jsou-li běžně používány i jejich slovesné transformace. Hesla, resp. „hlavní frazémy", jsou řazena abecedně podle sémanticky nejdůležitějšího slova[16], neobsahují žádné gramatické informace, jen marginálně jsou označeny frazémy stylově příznakové. U „hlavních" frazémů jsou uvedeny jejich varianty a také frazémy synonymní a antonymní. Hesla je ovšem založena především na — v Itálii tak oblíbeném — etymologickém výkladu, mnohdy doplněném citáty z literárních děl, v němž však Lapucci místy poněkud rezignuje na kritérium vědeckosti. Slovník je opatřen ilustracemi, zejména reprodukcemi starých tisků, rytin atp. Lapucciho dílo si získalo velkou popularitu zvlášť mezi laickými uživateli a dočkalo se několika vydání; v roce 1990 spatřilo světlo světa vydání doplněné a revidované (slovník vyšel pod zkráceným názvem *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*), obohacené o tisícovku nových hesel, především z oblasti sportu, vědy a politiky.

Dalším frazeografickým dílem v chronologickém pořadí je slovník Sandry Radicchiové *In Italia. Modi di dire ed espressioni idiomatiche* (Radicchi, 1985) obsahující zhruba 2 000 frazémů frekventovaných v psaném i mluveném jazyce. Tato příručka je určena především pro cizojazyčné mluvčí; ustálená spojení, která nezahrnují

14 Některé z nich zmiňuje Emmiová (Emmi, 2009).

15 „[...] è un po' come quello che sta tra la verità e l'errore: è tutt'altro che preciso [...]."

16 Kritéria výběru „hlavního" frazému, stejně jako „charakteristického výrazu", podle něhož jsou hlavní frazémy abecedně řazeny, nejsou příliš zřejmá, a orientace ve slovníku je proto poměrně obtížná. Snadnější vyhledávání nicméně umožňuje abecední rejstřík.

OPEN ACCESS

regionální varianty, jsou zde uvedena vždy pod příslušným klíčovým slovem spolu s vysvětlením a ad hoc vytvořenými příklady, zasazujícími výrazy do běžných komunikačních kontextů.

Slovník Giuseppa Pittàna z roku 1992 *Frase fatta capo ha. Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni* obsahuje 1 400 frazémů včetně přísloví a 138 latinských frází (zhruba 725 frazémů tvoří záhlaví hesel, ostatní jsou potom uvedeny jako varianty nebo frazémy podobného či opačného významu). Hesla jsou řazena abecedně podle prvního slova frazému, což vzhledem k různým možnostem lemmatizace jednotlivých spojení poněkud znesnadňuje orientaci ve slovníku (k vyhledávání však lze využít připojený rejstřík). Ani tento slovník neobsahuje gramatické informace, uvádí však — jak již bylo zmíněno výše — varianty a některé frazémy synonymní a antonymní, dále příklady z literatury a také etymologický výklad. Pittàno vychází z etymologických slovníků, zejména z DELI (Cortelazzo — Zolli, 1979–1988), není-li však etymologie daného frazému doložena, uchyluje se k více či méně věrohodným lidovým interpretacím, které se, ač vědecky nepodložené, staly součástí italské kultury (Pittàno, 1992, s. 5). Tento přístup kritizuje Emmiová (Emmi, 2009, s. 694).

Významným počinem v oblasti italské frazeografie byl *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana* Bruny Moniky Quartuové (Quartu, 1993). Tento slovník je se svými 10 000 hesly ze všech zde zmiňovaných frazeografických děl nejobsáhlejší. Zahrnuje kolokační frazémy, nikoli však (až na výjimky) přísloví či jiné větné útvary, nejsou v něm zastoupeny frazémy nářeční ani přejaté z jiných jazyků. Najdeme tu však mnoho frazémů historických a zároveň i řadu ustálených spojení, která přešla z odborného jazyka do běžného úzu nebo jsou frekventovaná v jazyce politiky, masmédií atd. (*argento vivo* ‚živé stříbro'; *caschi blu* ‚modré přílby'). Frazémy jsou stejně jako ve slovníku Radicchiové řazeny pod klíčovým slovem, které je považováno za nejvýznamnější složku spojení, „buď proto, že zůstává neměnné v možných variantách, nebo protože v něm spočívá valná část významu"[17] (Quartu, 1993, s. IX). Kniha je vybavena abecedním rejstříkem, v němž jsou frazémy uspořádány podle prvního slova, a také rejstříkem tematickým, který řadí ustálená spojení do sémantických polí. Gramatické informace u jednotlivých hesel uváděny nejsou, na rozdíl od předchozích slovníků je však u řady rčení označena jejich stylová charakteristika. Synonymické varianty najdeme vždy na konci hesla. U každého frazému je vyložen jeho význam, není zde však výklad etymologický ani příklady užití: to, že frazémy nejsou kontextualizovány, lze považovat za největší slabinu slovníku. V roce 2012 vyšlo nové vydání slovníku (Quartu — Rossi, 2012), čítající — možná trochu překvapivě — pouze 8 000 hesel; vypuštěno bylo mnoho starších frazémů a přísloví, a naopak sem byly zařazeny některé nové výrazy např. z oblasti politiky či sportu. O tom, že tento slovník patří v současné době k nejvyhledávanějším, svědčí i fakt, že je dostupný i v on-line podobě v rámci portálu významného italského deníku Corriere della Sera (https://dizionari.corriere.it/).

Zcela odlišně je koncipován slovník *Capire l'antifona. Dizionario dei modi di dire con esempi d'autore* (Turrini — Alberti — Santullo — Zanchi, 1995). Tato příručka,

17 „ […] più significativo, o perché è quello che rimane immutato nelle possibili varianti, o perché è lì che appoggia maggiormente il significato."

OPEN ACCESS

obsahující 3 000 slovesných frazémů, ponechává stranou historický a etymologický aspekt ustálených spojení, a klade naopak důraz na jejich kontextualizaci. Příklady, čerpané především z děl významných italských autorů (od romantismu po současnost) a z tisku, ilustrují rozličné významové odstíny, jichž mohou frazémy nabývat v různých funkčních stylech, a ukazují, že kreativně užité *modi di dire* jsou přímým, živým a účinným výrazovým prostředkem. Frazémy jsou až na výjimky lemmatizovány (sloveso je v infinitivu) a hesla jsou číslována a řazena abecedně podle své první komponenty. Slovník uvádí varianty frazémů i základní významové definice. Vyhledávání usnadňuje abecední rejstřík obsahující 2555 klíčových slov.

Slovník Paoly Sorgeové *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana* (Sorge, 1997) je určen širokému, neodbornému publiku a s ohledem na tuto cílovou skupinu je i zpracován: je sbírkou nejfrekventovanějších rčení, která každodenně používáme „bezmyšlenkovitě, aniž bychom si uvědomovali, že mluvíme v metaforách, že děláme více či méně kultivované narážky na historické nebo mytologické události" (Sorge, 1997, s. 7)[18]. Slovník obsahuje zhruba 5 000 frazémů (převážnou většinu tvoří slovesná spojení) řazených pod klíčovými, „nosnými" slovy. Metainformace jsou zde omezeny na minimum: varianty jednotlivých frazémů nalezneme v závorkách a jako jediný další údaj je uváděn stylový příznak (oproti ostatním frazeologickým slovníkům tu je širší rejstřík používaných značek). Vysvětlení významu frazému je obvykle stručné a jednoduché a příklady jsou uváděny jen zřídka, většinou bez detailního bibliografického odkazu. U některých významově zastřených výrazů je podáno i stručné etymologické vysvětlení, které se ovšem někdy neshoduje s výkladem uvedeným ve velkém etymologickém slovníku DELI (srov. Emmi, 2009, s. 700, pozn. 25). Slovník nemá abecední ani tematický rejstřík.

Dizionario dei modi di dire Laury Craiciové (Craici, 2001) je podobného typu jako slovník předchozí: vyšel v edici „dizionari pratici", zaměřené na běžné, neodborné uživatele i z řad cizinců studujících italštinu, a obsahuje zhruba 5 000 hesel řazených pod klíčovými slovy. Nenajdeme zde žádné gramatické informace, varianty jsou uvedeny vždy za lomítkem a někdy jsou přítomny i typické kolokáty (např. slovesa, s nimiž se určitý frazém užívá). Výklady významu jsou velmi stručné a jednoduché, jen marginálně je uvedena stylová charakteristika, většinou chybí exemplifikace a jen u velmi opakních výrazů je vysvětlena jejich etymologie.

Zcela odlišné cíle si v porovnání nejen s těmito dvěma praktickými příručkami, ale i se všemi ostatními výše zmíněnými slovníky klade *Dizionario dei modi di dire* Ottavia Luratiho (Lurati, 2001). Tento slovník, který vznikal patnáct let, je podle slov jeho autora „prvním dílem, jež detailně a systematicky analyzuje frazémy některého románského jazyka", a je tedy unikátem nejen pro italštinu[19] (Lurati, 2001, s. VII). Frazémy jsou zkoumány zejména z historické či antropologické perspektivy a začleněny do celoevropského kontextu. Slovník obsahuje zhruba 1 000 abecedně řazených hesel, resp. klíčových slov (převážně substantiv, výjimečně sloves), pod nimiž

18 „[…] senza pensare, senza renderci conto che stiamo parlando per metafora, che stiamo facendo allusioni più o meno colte a fatti storici o mitologici."

19 „[…] è la prima opera che analizza in modo approfondito-sistematico i modi di dire di una lingua neolatina."

OPEN ACCESS

následuje různě dlouhý souvislý text (např. u hesla Dio pětistránkový) pojednávající o nejběžnějších frazémech, které dané klíčové slovo obsahují nebo jsou s ním významově spjaty. Slovník zahrnuje i frazémy dialektální a mnohdy uvádí také anglické, francouzské, španělské a německé ekvivalenty italských rčení. Mikrostruktura jednotlivých, velmi obsáhlých hesel je proměnlivá. Třebaže Lurati nepoužívá značky pro signalizaci stylově příznakových výrazů, upozorňuje na diastratické či diafazické varianty, na frazémy zastaralé či neologismy. Výklad významu je propracovaný, slovník má bohatou exemplifikaci z literárních děl a z tisku a u mnohých spojení je uveden i jejich první doložený výskyt. Největší důraz klade Lurati na etymologii a svůj výklad čerpá z autoritativních zdrojů: z *Grande dizionario della lingua italiana* („Il Battaglia", 1961–2002), etymologických slovníků LEI[20] (od r. 1979) a DELI (Cortelazzo — Zolli, 1979–1988). V mnoha případech je ovšem Lurati ke zdrojům kritický a navrhuje vlastní hypotézy (srov. Emmi, 2009, s. 705, pozn. 29). Navzdory deklarovanému vědeckému zaměření jsou však tomuto slovníku vytýkány určité nedostatky: podle Giacomové (Giacoma, 2012, s. 40, pozn. 41) je souborem více či méně obsáhlých monografických článků, postrádá však globální pohled na italský frazeologický systém. Chybí odborná předmluva, která by objasňovala kritéria výběru jednotlivých frazémů, a vyhledávání je značně ztíženo absencí abecedního rejstříku. O rok později vydal Lurati další dílo zaměřené především na etymologii frazémů, *Per modo di dire…. Storia della lingua e antropologia nelle locuzioni italiane ed europee* (Lurati, 2002). Tato publikace obsahuje přes 1 300 italských (a nářečních) frazémů i frazémů jinojazyčných (především z románských jazyků) a zahrnuje i kapitolu věnovanou lingvistickému popisu ustálených spojení a jejich typologii (podrobněji viz Haller, 2003).

V posledních dvou desetiletích vyšla celá řada dalších frazeologických příruček a slovníků (nemluvě o záplavě publikací věnovaných dialektálním rčením a přísloví), většinou však mají spíš popularizační charakter, jsou určeny širokému okruhu čtenářů a zaměřují se především na v Itálii tak oblíbený etymologický výklad frazémů: z nejnovějších slovníků zmiňme např. *Perché diciamo così: origine e significato dei modi di dire italiani* populárního sociologa a experta na masmédia Sara Trovata (Trovato, 2020). O velkém zájmu čtenářů o oblast frazeologie svědčí také vydání příručky *Modi di dire* Lucilly Pizzoliové (Pizzoli, 2020) v edici *Le parole dell'italiano*, vycházející jako příloha významného italského deníku *Corriere della sera*. Nejužívanějšími frazeologickými díly (ze strany odborné veřejnosti, ale i široké čtenářské obce) však nadále zůstávají výše popsané slovníky Lapucciho, Quartuové a Luratiho.

3.2 PAREMIOLOGICKÉ SLOVNÍKY

Jak již bylo zmíněno výše, slovníky „rčení", *modi di dire*, většinou neobsahují přísloví. Zařazením přísloví by totiž frazeologické příručky narůstaly do obrovských rozměrů, jelikož italské paremiologické dědictví patří k těm nejbohatším (srov. např. Lapucci,

20 *Lessico etimologico italiano* (LEI) je etymologický slovník italštiny a italských dialektů, který od roku 1979 vydává Akademie der Wissenschaften und der Literatur v Mohuči. Do tohoto velkolepého projektu je zapojena řada vědeckých pracovišť v Německu, Rakousku a Itálii. Zatím vyšlo 18 svazků.

OPEN ACCESS

2007, XXV). Paremiologie bývá v Itálii tradičně považována za samostatnou disciplínu a má dlouhou historii. Italská přísloví jsou snad ještě výrazněji než jiné typy frazémů ovlivněna specifickou diglotickou situací Apeninského poloostrova, kde po staletí koexistovaly dialekty, v nichž probíhala běžná komunikace, a spisovná, literární italština, užívaná vzdělanými vrstvami. Italský paremiologický fond je proto nesmírně různorodý: velká část dodnes užívaných přísloví má původ v nářečích, avšak vzhledem k nepřetržitému kontaktu dialektů se standardní italštinou lze jen těžko vést dělicí čáru mezi příslovími „lidovými" a příslovími „učenými", vyrůstajícími povětšinou z antického či biblického základu. Na dialektální kořeny řady přísloví v dnešní italštině ukazují některé významové rozpory (dané například odlišným klimatem severní a jižní Itálie a různým načasování zemědělských prací) či formální rysy: v italštině může stát pouhá asonance tam, kde je v nářečí úplný rým; často navíc jedno a též přísloví existuje v několika regionálních variantách.

Studium dialektů a dialektální frazeologie se v Itálii začalo rozvíjet zejména v druhé polovině 19. století v souvislosti se sjednocení Itálie a převládnutím antropologického, komparativního přístup k folklórním fenoménům: dokladem jsou monumentální díla Giuseppa Giustiho (Giusti, 1853) a Giuseppa Pitrèho (Pitrè, 1880), která konfrontují orální zdroje paremiologického bohatství italských nářečí s písemnými doklady literární italštiny. Další vlna zájmu o dialektální frazeologii a rurální kulturu a tradice obecně se zvedla po druhé světové válce, kdy byl knižní trh doslova zaplaven různými sbírkami nářečních přísloví. I v současné době vychází každoročně — často i díky podpoře místních či regionálních samospráv — celá řada publikací tohoto typu, byť je jejich kvalita mnohdy sporná (srov. Soletti, 2011).

Z významných moderních paremiologických počinů je třeba zmínit především projekt *Italského paremiologického atlasu* (Atlante paremiologico italiano), započatý pod vedením Temistocla Franceschiho v roce 1968 e završený roku 2000. V rámci tohoto projektu, který dal vzniknout nové vědecké disciplíně geoparemiologii, se podařilo nashromáždit přes 20 000 přísloví a jejich variant z různých italských krajů a dialektů. V 80. letech založil Franceschi na univerzitě ve Florencii Centro Interuniversitario di Geoparemiologia, které dál pokračuje ve sběru a studiu přísloví z celého území Itálie.

V posledních letech spatřilo světlo světa i několik významných slovníků přísloví v „jazyce", a tedy standardní italštině. Vznik těchto rozsáhlých sbírek s funkční makrostrukturou, propojující významově či formálně podobné paremie, byl umožněn rozmachem informačních technologií a využitím rozsáhlých elektronicky dostupných databází a lexikografických děl (Soletti, 2011).

Prvním z nich je *Dizionario dei proverbi italiani e dialettali* Riccarda Schwamenthala a Michela L. Straniera (Schwamenthal — Straniero, 1991), obsahující 6 000 běžně užívaných přísloví a 10 000 jejich nářečních variant. Přísloví jsou číslována a uspořádána abecedně podle prvního slova. Jednotlivá hesla obsahují odkazy na přísloví synonymní, varianty, odpovídající přísloví dialektální, případně latinský ekvivalent. Kniha je vybavena tematickým rejstříkem.

V roce 2004 vyšel monumentální, tematicky uspořádaný *Dizionario dei proverbi* Valtera Boggiona a Lorenza Massobria (Boggione — Massobrio, 2004), obsahující 30 000 přísloví. Frazeologický materiál je povětšině čerpán z Franceschiho *Pare-*

OPEN ACCESS

miologického atlasu (viz výše): najdeme zde tedy nejen „přísloví italská", ale obecně „přísloví Itálie", pocházející z různých regionů a často přítomná pouze v některé z dialektálních variet. Slovník má onomaziologickou, stromovou makrostrukturu, která vychází z deseti nejobecnějších kategorií (zemědělství a chovatelství, lidský věk, každodenní život, vztahy, osud atd.) a dále se větví na sekce, kapitoly a odstavce, obsahující alfabeticky řazené sekvence synonymních přísloví i jejich početné varianty. Nechybí výklad významu a exemplifikace s informacemi o zdrojích. Slovník je uveden rozsáhlými předmluvami Temistocla Franceschiho a Valtera Boggiona; více než třetinu díla tvoří abecední rejstřík, bez něhož by bylo vyhledávání obtížné.

Il Grande dizionario dei proverbi italiani Paoly Guazzottiové a Marii Federiky Odderové (Guazzotti — Oddera, 2006) obsahuje 11 000 italských přísloví; přísloví nářeční sem zařazena nejsou. Paremie jsou rozděleny do 5 700 sémantických rodin dle přísloví „prapůvodních" (progenitore) z hlediska historického či archetypálního, ostatní útvary jsou pak považovány za jejich varianty. Slovník nabízí především rekonstrukci jejich možných významů. Hesla jsou uspořádána abecedně, nechybí však tematický rejstřík a abecední rejstřík slov v příslovích obsažených.

Dalším pozoruhodným dílem je *Dizionario dei proverbi italiani* Carla Lapucciho[21] (Lapucci, 2006/2007), obsahující úctyhodných 25 000 běžně užívaných paremií. Slovník je uveden rozsáhlou předmluvou, v níž autor přibližuje vývoj přísloví a příslovnictví v dějinách, upozorňuje na specifickou diglotickou situaci Itálie, rozebírá některé typické formální i významové rysy přísloví a zamýšlí se i nad možnostmi jejich klasifikace a řazení v lexikografických příručkách. Předmluvu doplňuje soupis bibliografie děl zabývajících se italským příslovnictvím. Přísloví jsou uspořádána abecedně podle klíčového slova do skupin, v nichž jsou dále řazena podle relevance a navzájem provázána složitým systémem odkazů (napříč skupinami), které umožňují chápat paremiologický materiál jako organický systém propojených významů, forem, obrazů a analogií (Lapucci, 2007, s. XXX). U klíčových slov je vysvětlena jejich symbolika a u jednotlivých přísloví je vždy uveden podrobný výklad jejich významu. Slovník obsahuje také abecední rejstřík.

Jak již jsme zmínili na začátku této podkapitoly, sbírky zejména přísloví (ale i obecně frazémů) se v Itálii těšily a stále těší obrovské popularitě: na regionální či provinciální úrovni vycházejí stovky titulů nevědeckého charakteru, které ovšem mnohdy obsahují zajímavý frazeologický (italský i dialektální) materiál. Přísloví se stávají také odrazovým můstkem pro různé popularizační příručky, přesahující rámec frazeografie, jako je například originální *Matematica proverbiale. Concetti matematici nascosti tra le pieghe dei proverbi popolari* (Bersani — Peres, 2013).[22]

3.3 KOLOKAČNÍ A PŘEKLADOVÉ SLOVNÍKY

Ruku v ruce s rozvojem frazeologie jako lingvistické disciplíny a uplatňováním nových metodologií se i v Itálii pole frazeologického zkoumání postupně rozšiřuje a po-

21 Lapucci je také autorem výše popsaného slovníku *modi di dire* (viz odd. 3.1).

22 ‚Příslovečná matematika. Matematické pojmy ukryté v zákoutích lidových přísloví'. Za upozornění na tuto zajímavou publikaci děkuji anonymnímu recenzentovi.

OPEN ACCESS

zornost, dříve zaměřená pouze na čistě idiomatické kombinace, se přesouvá i dalším typům víceslovných jednotek, jako jsou např. kolokace. V posledním desetiletí tak vyšlo hned několik kolokačních slovníků. Vzhledem k omezenému rozsahu tohoto článku se zde této problematice nemůžeme podrobněji věnovat, zmiňme však alespoň tři nejvýznamnější díla: *Dizionario delle combinazioni* Franceska Urzìho (Urzì, 2009), *Dizionario delle collocazioni* Paoly Tiberiiové (Tiberii, 2012) a *Dizionario Combinatorio Italiano* Vincenza Lo Cascia (Lo Cascio, 2013).

Stejně tak se zde nebudeme zabývat ani v Itálii publikovanými dvojjazyčnými, překladovými frazeologickými slovníky (italština a další jazyk). Dvoj- či vícejazyčných děl většího rozsahu, vycházejících z nějaké propracované koncepce, nicméně zatím vyšlo jen pomálu (o problémech a výzvách spjatých s tvorbou frazeologického slovníku německo-italského referuje ve své knize Giacomová (Giacoma, 2012).

3.4 FRAZÉMY V ITALSKÝCH VÝKLADOVÝCH SLOVNÍCÍCH

Skutečnost, že frazeologie dlouho stála na periferii zájmu lingvistů a lexikografů, se odráží i v nejednotném a nesystematickém zpracování frazémů ve velkých výkladových slovnících, které mají v Itálii dlouhou a slavnou tradici.[23] Víceslovné lexikální jednotky jsou obvykle uvedeny na konci příslušného hesla, mají-li přenesený význam, bývají opatřeny značkou *fig.* (*figurato*) a jejich význam je často vysvětlován pomocí jiných frazémů (srov. Giacoma, 2012, s. 39). Zvýšená pozornost věnovaná v posledních desetiletích víceslovným lexémům se však projevila i ve zpracování některých z těchto děl, zejména slovníku *DISC* Francesca Sabatiniho a Vittoria Colettiho (Sabatini — Coletti, 1. vyd. 1997) a De Maurova GRADITu (De Mauro, 2000).

Slovník *Sabatini Coletti*[24] dělí víceslovné jednotky na *polirematiche grammaticali* (víceslovná synsémantika), *polirematiche sostantivali* (substantivní sousloví či víceslovná pojmenování) a *espressioni idiomatiche* (frazémy). Jsou uvedeny opakovaně pod každou ze svých plnovýznamových složek, vyznačeny odlišným typem a odlišnou barvou písma, doplněny základní významovou definicí a mnohdy i stylovou charakteristikou či informací o původu.

Výrazný pokrok ve zpracování víceslovných lexémů potom představuje GRADIT. Frazémy i další *polirematiche*[25] jsou řazeny abecedně ve frazeologické sekci u jednotlivých hesel (i v tomto slovníku je najdeme pod každým z jejich plnovýznamových komponentů), jsou opatřeny stylovou charakteristikou, významovou definicí a stručnou exemplifikací. Tento typ organizace je velmi přehledný a umožňuje uživateli snadnou a rychlou orientaci. Není od věci připomenout, že oba zmíněné

23 Zmiňme především lexikografickou činnost Accademie della Crusca, která od roku 1612 vydávala *Vocabolari degli Accademici della Crusca* (které se řadí mezi první slovníky některého z moderních evropských jazyků vůbec).

24 Toto dílo je inovativní v mnoha ohledech, např. i v tom, že jako první z italských slovníků uvádí informaci o valenční struktuře sloves.

25 K De Maurově metodologii vyhledávání a zařazování víceslovných jednotek do tohoto slovníku srov. Marello (2018).

OPEN ACCESS

slovníky mají i elektronickou verzi a jsou, byť v redukované podobě, dostupné také on-line.[26]

Největší množství frazémů ovšem obsahuje nejmonumentálnější ze všech italských slovníků, *Grande Dizionario della Lingua Italiana*, mezi uživateli známý (podle jména svého zakladatele a prvního ředitele) jako *Il Battaglia* (1961–2002, 21 svazků + Dodatky vydané r. 2004 a 2009, cca 210 000 hesel). Tento slovník je pozoruhodný nejen svým rozsahem, ale také tím, že každý výraz je ve všech svých významech bohatě kontextualizován (citace pocházejí z přibližně 14 000 literárních děl vytvořených 6 000 autory) a opatřen také etymologickým výkladem. Frazémy jsou zde uvedeny pod příslušným významem slova, vyznačeny kurzívou a samozřejmě také doloženy na příkladech. I tento slovník je od roku 2019 dostupný — byť zatím jen ve zkušební verzi — on-line na stránkách Accademia della Crusca (https://www.gdli.it/).

3.5 ITALSKÁ FRAZEOGRAFIE MIMO ITÁLII[27]

V tomto článku se zabýváme frazeologickými slovníky a studiemi, které byly vydány v Itálii a jejichž autoři jsou v naprosté většině rodilí mluvčí italštiny (byť někteří — jako například Francesco Urzì nebo Ottavio Lurati[28] — působí nebo dlouhá léta působili na zahraničních univerzitách či jiných pracovištích). Z výše popsaných děl vychází většina současných teoretických i aplikovaných výzkumů v oblasti italské frazeologie; je však důležité připomenout, že celá řada zajímavých frazeologických i frazeografických publikací vzniká i mimo území Itálie. Tradičně je italské frazeologii věnována velká pozornost v německy mluvících zemích: kromě řady překladových frazeologických slovníků, jako je rozsáhlý *Dizionario Idiomatico Tedesco-Italiano* (Fenati et. al., 2009)[29], a praktických příruček si zaslouží pozornost například intenzívní teoretický i praktický výzkum kolokací, jemuž se na innsbrucké univerzitě věnuje Christine Konecny (Konecny, 2010; Konecny — Autelli, v tisku). Zajímavý frazeologický materiál obsahují také slovníky publikované v Rusku: za zmínku jistě stojí monumentální dvojjazyčný *Ital'jansko-russkij frazeologičeskij slovar'* (23 000 frazeologických jednotek; Čerdanceva — Recker — Zor'ko, 1982), ale i některé další, byť primárně prakticky orientované příručky. Čeští badatelé zase upozornili na v Itálii zatím téměř neprozkoumané téma monokolokability[30] (viz slovníček monokoloka-

26 *Sabatini Coletti* na https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/, *Il Nuovo De Mauro* na https://dizionario.internazionale.it/.

27 Za upozornění na nesporně významnou frazeologickou produkci, která vzniká mimo Itálii, děkujeme anonymnímu recenzentovi. Vzhledem k omezenému prostoru, který máme k dispozici, se však této problematice nemůžeme věnovat podrobně; zmíníme zde jen několik děl, která by podle našeho názoru mohla být pro české čtenáře zajímavá.

28 Francesco Urzì pracoval přes třicet let jako překladatel v Evropském parlamentu; Ottavio Lurati pochází ze švýcarského kantonu Ticino a od roku 1968 vyučuje na univerzitě v Basileji (dnes jako emeritní profesor).

29 Tento slovník vznikal z velké části na univerzitě v Heidelbergu, byl však publikován v Itálii.

30 Monokolokabilní slova jsou slova s extrémně omezeným kombinatorickým (kolokačním) potenciálem, která jsou nedílnou součástí některých frazémů, mohou se však vy-

OPEN ACCESS

bilních slov a spojení tato slova obsahující in Čermák et al., 2016, a řadu teoretických prací na toto téma, např. Obstová, 2017, či recentně Čermák — Obstová, 2021). Prakticky je italská frazeologie částečně zpracována v dostupných italsko-českých překladových slovnících, zejména v *Italsko-českém slovníku* Jaroslava Rosendorfského (1. vydání v roce 1956)[31], publikovaném roku 2001 v revidované podobě (Rosendorfský — Tomaščínová — Špaček, 2001), ale také v *Italsko-českém a česko-italském velkém slovníku* od autorského kolektivu pracovníků Lingea (2015); na trhu jsou i dvě frazeologické příručky, koncipované jako „vhodný doplněk ke studiu cizího jazyka" (Sec, 2003 a 2008), které si však nekladou žádné odbornější ambice a jejich kvalita je dosti sporná. Na Ústavu románských studií FFUK již několik let probíhá projekt mapující možnosti korpusově založeného italsko-českého frazeologického a kolokačního slovníku (více o tomto projektu viz Obstová, v tisku). Závěrem tohoto velmi stručného výčtu zmiňme ještě alespoň pozoruhodný *Veľký taliansko-slovenský frazeologický slovník* (Sehnalová — Sehnal, 2005), vydaný na Slovensku, obsahující bohatý frazeologický i paremiologický materiál, ilustrovaný četnými příklady z tisku.

4. NOVÉ PŘÍSTUPY A VÝHLEDY DO BUDOUCNA

Třebaže by zejména podle typu vydávaných frazeografických děl, obracejících se většinou k širokému publiku (srov. odd. 3.1), bylo možno usuzovat, že v Itálii nadále převládá zájem spíše o praktické příručky, umožňující snadné a rychlé vyhledávání (srov. Emmi, 2009, s. 701) a objasňující, byť ne vždy zcela zasvěceně, historický původ obsažených rčení i přísloví, v poslední době se objevují čím dál četnější náznaky toho, že se k frazémům a víceslovným lexikálním jednotkám obecně obrací také teoretická pozornost vědecké obce. Velkou zásluhu na rozvoji moderní italské frazeologie má sdružení Phrasis, které od svého založení v roce 2012 pořádá mezinárodní konference s účastí renomovaných italských i zahraničních badatelů, organizuje workshopy a kolokvia s frazeologickou tematikou, podporuje publikaci frazeologických prací a vydává časopis *PHRASIS. Rivista di studi fraseologici e paremiologici*, otiskující příspěvky v italštině, španělštině a angličtině.

V posledních letech se i v italské frazeologii a frazeografii začíná výrazněji prosazovat korpusová metodologie a jazykové korpusy se stávají významným (byť stále ne dominantním) zdrojem dat pro frazeologický výzkum i pro tvorbu nových frazeologických slovníků. V Itálii i mimo ni vznikají mnohojazyčné frazeologické databáze jako CREAMY (Italo Calvino REpository for Analysis of Multilingual phraseologY), na jejímž základě byl již realizován první rozsáhlejší výzkum (srov. Koesters Gensini — Bernardini, 2020)[32] nebo FRAME (FRAseologia Multilingue Elettronica, srov. Schafroth, 2019). Elmar Schafroth vede od roku 2018 na univerzitě v Düsseldorfu

skytovat i v běžných kolokacích či víceslovných pojmenováních zejména terminologické povahy.

31 Roku 1960 vyšel i slovník česko-italský (Rosendorfský, 1960).

32 Italské víceslovné lexémy z Calvinova románu *Il visconte dimezzato* zde byly porovnávány s jejich respondenty v 15 jazycích včetně češtiny (srov. Obstová 2020 a, b).

také projekt GEPHRI (Gebrauchsbasierte Phraseologie des Italienischen; Schafroth et al., 2018), zaměřený na korpusovou analýzu nejfrekventovanějších italských idiomatických spojení a systematickou aplikaci konstrukčněgramatického přístupu na italskou frazeologii.[33] Vlastnosti italských frazémů a víceslovných jednotek obecně jsou zkoumány i v souvislosti s počítačovým zpracováním přirozeného jazyka: zmiňme alespoň anotovaný korpus verbálních víceslovných lexémů PARSEME-It, vytvořený v rámci mezinárodního projektu PARSEME (Parsing and Multiword Expressions) (srov. Monti — di Buono, 2019).

Je tedy pravděpodobné, že se italská frazeologie v následujících letech dočká nejen dalších kvalitně zpracovaných tištěných i elektronických slovníků, ale i zásadnějších teoretických prací.

LITERATURA

Bally, CH. (1909): *Traité de stylistique francaise*. Heidelberg: Carl Winter.

Bally, CH. (1910): *L'étude systématique des moyens d'expression*. Genève: A. Eggimann.

Bersani, R. — Peres, E. (2013): *Matematica proverbiale. Concetti matematici nascosti tra le pieghe dei proverbi popolari*. Milano: Ponte alle Grazie.

Burger, H. — Buhofer, A. — Sialm, A. (1982): *Handbuch der Phraseologie*. Berlin — New York: de Gruyter.

Casadei, F. (1996): *Metafore ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull'italiano*. Roma: Bulzoni.

Corpas Pastor, G. (1996): *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos.

Coulmas, F. (1981): *Routine im Gespräch. Zur pragmatischen Fundierung der Idiomatik*. Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion.

Čermák, P. — Obstová, Z. (2021): Palabras monocolocables en español y en italiano: ¿cómo identificar palabras con una colocabilidad muy restringida? *Estudios de Lingüística. Universidad de Alicante (ELUA)* [online], 35, s. 53–72.

Dardano, M. (1978): *La formazione delle parole nell'italiano di oggi. Primi materiali e proposte*. Roma: Bulzoni.

De Mauro, T. (2008): *Lezioni di linguistica teorica*. Roma — Bari: Laterza.

De Mauro, T. (1999a): Introduzione. In: Gradit = De Mauro, T. (1999/2007), *Grande Dizionario italiano dell'uso*. Torino: UTET, sv. 1, s. VII–XLII.

De Mauro, T. (1999b): Postfazione. In: Gradit = De Mauro, T. (1999/2007), *Grande Dizionario italiano dell'uso*. Torino: UTET, sv. VI, s. 1163–1183.

Ďurčo, P. (1991): Modelovanie vo frazeológii. *Slovo a slovesnost*, 52, 2, s. 138–144.

Emmi, T. (2009/2005–2008): Le espressioni idiomatiche. Proposta per una tipologia dei dizionari fraseologici dell'italiano. In: S. C. Sgroi — S. C. Trovato, (eds.), *Studi in onore di Nicolò Mineo, Siculorum Gymnasium*. Facoltà di Lettere e Filosofia, Università degli studi di Catania, N. S. a. LVIII–LXI, sv. II, s. 675–719.

Giacoma, L. (2012): *Fraseologia e fraseografia bilingue*. Bern: Peter Lang.

Ginneken, J. van, (1907): *Principes de linguistique psychologique: essai de synthèse*. Paris: Rivière.

González Rey, I. (2002): *La phraséologie du français*. Toulouse: Presses Universitaires du Midi.

Haller, H. W. (2003): Review of Per modo di dire.... Storia della lingua e antropologia nelle locuzioni italiane ed europee, by O. Lurati.

33 Více informací na https://gephri.phil.hhu.de/.

Italica, 80(4), s. 568–570. Dostupné z: http://www.jstor.org/stable/30038819

Chafe, W. L. (1968): Idiomaticity as an anomaly in the Chomskyan paradigm. *Foundations of Language*, 4, s. 109–127.

Koesters Gensini, S. E. — Bernardini, A. (eds.) (2020): *Si dice in molti modi. Fraseologia e traduzioni nel Visconte dimezzato di Italo Calvino*. Roma: Sapienza editrice.

Konecny, CH. (2010): *Kollokationen. Versuch einer semantisch-begrifflichen Annäherung und Klassifizierung anhand italienischer Beispiele.* München: Martin Meidenbauer [Forum Sprachwissenschaften; 8].

Lakoff, G. — Johnson, M. (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press (český překlad Lakoff, G. — Johnson, M. — Čejka, M. (2002/2014): *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.

Lamiroy, B. (1998): Le lexique-grammaire. Essai de synthèse. *Travaux de linguistique*, 37, s. 7–23.

Marello, C. (2018): Tullio De Mauro e la lessicografia. In: U. Cardinale (ed.), *Sull'attualità di Tullio De Mauro*. Bologna: Il Mulino, s. 121–140.

Martínez Marín, J. (1991): Fraseologia y diccionarios modernos del español. *Voz y Letra*, II/I, s. 117–126.

Masini, F. (2012): *Parole sintagmatiche in italiano*. Roma: Caissa Italia.

Monti, J. — Di Buono, M. P. (2019): PARSEME-It: An Italian corpus annotated with verbal multiword expressions. *IJCoL*, 5–2, s. 61–93.

Obstová, Z. (v tisku): Verso un dizionario fraseologico italiano-ceco basato su corpora. In: G. Henrot Sostero (ed.), *Alle radici della fraseologia europea*. Bern, New York: Peter Lang, s. 303–320.

Obstová, Z. (2020a): La fraseologia calviniana in ceco: Il caso di Rozpůlený vikomt. In: S. E. Koesters Gensini — A. Bernardini (eds.), *Si dice in molti modi. Fraseologia e traduzioni nel* Visconte dimezzato *di Italo Calvino*. Roma: Sapienza editrice, s. 483–504.

Obstová, Z. (2020b): Co vypovídají paralelní korpusy o překladu ustálených slovních spojení v literárních textech: dvě korpusové studie na italsko-českém materiálu. In: A. Flemrová — Z. Šuman (eds.), *Růže je rosa è rose est růže, Překlad, převod, interpretace*. Praha: FFUK, s. 269–281.

Obstová, Z. (2017): Monokolokabilita ve dvou typologicky odlišných jazycích: srovnání češtiny a italštiny. *Časopis pro moderní filologii*, 99, 2, s. 225–244.

Simone, R. (2008): *Fondamenti di linguistica*. Roma — Bari: Laterza (1. vyd. 1990).

Schafroth, E. (2019): FRAME: Fraseologia multilingue elettronica: i fondamenti teorici. *Repères DoRiF, n. 18 — Phraséodidactique: de la conscience à la compétence*, Roma: DoRiF Università. Dostupné z: https://www.dorif.it/reperes/elmar-schafroth-frame-fraseologia-multilingue-elettronica-i-fondamenti-teorici/

Soletti, E. (2011): Proverbi. In: *Enciclopedia dell'Italiano* (red. R. Simone) (2010–2011). Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana. Dostupné z: https://www.treccani.it/enciclopedia/proverbi_(Enciclopedia-dell'Italiano)/

Vietri, S. (1985): *Lessico e sintassi delle espressioni idiomatiche. Una tipologia tassonomica dell'italiano*. Napoli: Liguori.

Vietri, S. (2014): *Idiomatic Constructions in Italian: A Lexicon-Grammar approach*. Vol. 31. Amsterdam/New York: John Benjamins Publishing Company.

Vinogradov, V. V. (1946): Osnovnyje ponjatija russkoj frazeologii kak lingvističeskoj discipliny. In: *Trudy jubilejnoj naučnoj sessii Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Sekcija filologičeskich nauk*. Leningrad, s. 45–69.

Vinogradov, V. V. (1947): Ob osnovnych tipach frazeologičeskich jedinic russkogo jazyka. In: *Akademik A. A. Šachmatov. Trudy komissii po istorii Ak. nauk SSSR*, vyp. 3. Moskva — Leningrad, s. 339–364.

Voghera, M. (2004): Polirematiche. In: M. Grossmann — F. Rainer (eds.), *La formazione delle parole in italiano*. Tübingen: Niemeyer, s. 56–69.

Weinreich, U. (1969): Problems in the analysis of idioms. In: J. Puhvel (ed.), *Substance and Structure of Language*. Oakland: University of California Press, s. 23–82.

OPEN ACCESS

OPEN ACCESS

SLOVNÍKY

Boggione, V. — Massobrio, L. (2004): *Dizionario dei proverbi: I proverbi italiani organizzati per temi: 30 000 detti raccolti nelle regioni italiane e tramandati dalle fonti letterarie.* Torino: UTET.

Cortelazzo, M. — Zolli, P. (1979–1988): DELI: *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.

Craici, L. (2001): *Dizionario dei modi di dire*. Milano: Vallardi.

Čerdanceva T. Z. — Recker, J. I. — Zor'ko, G. F. (1982): *Ital'jansko-russkij frazeologičeskij slovar'*. Moskva: Russkij jazyk.

Čermák, F. — Čermák, J. — Obstová, Z. — Vachková, M. (2016): *Language Periphery. Monocollocable Words in English, German, Italian and Czech*. Amsterdam: John Benjamins.

De Mauro, T. (1999/2007): *GRADIT, Grande Dizionario italiano dell'uso*. Torino: UTET.

Fenati, B. — Rovere, G. — Schemann, H. (ve spolupráci s L. Giacomovou) (2009): *Dizionario Idiomatico Tedesco-Italiano*. Bologna: Zanichelli.

Giusti, G. (1853): *Raccolta di proverbi toscani con illustrazioni cavata dai manoscritti di Giuseppe Giusti ed ora ampliata e ordinata* (ed. G. Capponi). Firenze: Le Monnier.

Grande dizionario della lingua italiana (1961–2002; 21 sv., zprac. pod vedením S. Battaglii a G. Bàrberiho Squarottiho). Torino: UTET.

Guazzotti, P. — Oddera, M. F. (2006): *Il grande dizionario dei proverbi italiani.* Bologna: Zanichelli.

Konecny, Ch. — Autelli, E. (v tisku): *Kollokationen Italienisch-Deutsch*. Hamburg: Buske.

Italsko-český, česko-italský velký slovník (2015). Brno: Lingea.

Lapucci, C. (1969): *Per modo di dire. Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Firenze: Valmartina.

Lapucci, C. (1990): *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Garzanti-Vallardi.

Lapucci, C. (2006/2007): *Dizionario dei proverbi italiani*. Firenze: Le Monnier/Milano: Mondadori.

Lo Cascio, V. (2013): *Dizionario Combinatorio Italiano*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Lurati, O. (2001): *Dizionario dei modi di dire*. Milano: Garzanti.

Lurati, O. (2002): *Per modo di dire.... Storia della lingua e antropologia nelle locuzioni italiane ed europee*. Bologna: Clueb.

Pitrè, G. (1880): *Proverbi siciliani*. In: G. Pitrè, *Biblioteca delle tradizioni popolari siciliane* (1871–1913), sv. 8–11. Palermo: L. Pedone–Lauriel.

Pittàno, G. (1992): *Frase fatta capo ha. Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni*. Bologna: Zanichelli.

Pizzoli, L. (2020): *Modi di dire.* Milano: RCS MediaGroup.

Quartu, B. M. (1993): *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Rizzoli.

Quartu, M. — Rossi, E. (2012): *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Hoepli.

Radicchi, S. (1985): *In Italia. Modi di dire ed espressioni idiomatiche*. Roma: Bonacci.

Rosendorfský, J. — Tomaščínová, J. — Špaček, J. (2001): *Italsko-český slovník. Dizionario italiano-ceco: Nové výrazy!* Voznice: Leda.

Rosendorfský, J. (1956): *Italsko-český slovník*. 1. vydání. Praha: SPN.

Rosendorfský, J. (1960): *Česko-italský slovník*. 1. vydání. Praha: SPN.

Schwamenthal, R. — Straniero, M. L. (1991): *Dizionario dei proverbi italiani*. Milano: Rizzoli.

Sabatini, F. — Coletti, V. (1997): *DISC: Dizionario Italiano Sabatini Coletti*. Firenze: Giunti (další vydání: *Il Sabatini Coletti. Dizionario della lingua italiana*, Milano: Rizzoli–Larousse, 2003–2007).

Schafroth, E. — Bürgel, M. — Imperiale, R. — Martulli, F. (2018-): GEPHRI (Gebrauchsbasierte Phraseologie des Italienischen). Romanistik IV, Universität Düsseldorf. Dostupné z: https://gephri.phil.hhu.de/.

Sec, I. (2008): *Užitečné věty česko-italské*. Ostrava: IMPEX.
Sec, I. (2003): *Italsko-české idiomatické vazby*. Ostrava: IMPEX.
Sehnalová, Z. — Sehnal, R. (2005): *Veľký taliansko-slovenský frazeologický slovník*. Bratislava: Kniha-spoločník.
Sorge, P. (1997/2011): *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Roma: Grandi Manuali Newton.
Tiberii, P. (2012): *Dizionario delle collocazioni: le combinazioni delle parole in italiano*. Bologna: Zanichelli.
Trovato, S. (2020): *Perché diciamo così: origine e significato dei modi di dire italiani*. Roma: Newton Compton editori.
Turrini, G. — Alberti, C. — Santullo, M. L. — Zanchi, G. (1995): *Capire l'antifona. Dizionario dei modi di dire con esempi d'autore*. Bologna: Zanichelli.
Urzì, F. (2009): *Dizionario delle combinazioni lessicali*. Luxembourg: Convivium.

Zora Obstová | Ústav románských studií,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy | nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
ORCID ID: 0000-0002-1678-6947
zora.obstova@ff.cuni.cz